

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

(Շարունակութիւն):

29.

Հ Ո Վ Ո Ւ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն.

Թէև ամբողջ գործնական աստուածաբանութիւնը զբաղուի է
 Հոյութեան գործունէութեամբ, այնով հանդերձ կաւ հորա մէջ
 մի բաժին, որ նեղ մտքով Հոյութեանութիւն է կոչուում (théo-
 logie pastorale, пастырское богословіе): Սորա նիւթն է Համայնա-
 կան և մասնաւոր կեանքի հոգացողութիւնն, որ կատարուի է

Հովիւը թէ պաշտօնական հաւատարիմ գործունէութեամբ և թէ մասնաւոր անձնական սիրով:

Թէ և այս մասի լ'րայ առանձին ենք խօսում սակայն Հովուական աստուածաբանութիւնն ևս միութիւն է կազմում կրօնութեան և բեմբասացութեան հետ: Վասնորոյ կարեն գործա նաև իրրև մի առարկայ, այսինքն՝ գործնական աստուածաբանութիւն համարուի՝ իմի ամփոփուելով: Բայց եթէ կրօնութեան, ստանայ իւր լրացումը մանկավարժութեան մէջ, կմնան բեմբասացութիւնն ու Հովուաբանութիւնն առանձին զբաղմունքի առարկաներ: Սոցա միութեան իրաւացիութիւնն ակներև է, եթէ չմոռանանք՝ որ Հովիւը չի կարող առանց կրօնութեան, քարոզչական և Հովուական հմտութեան լինել: Եթէ ուրեմն այդ երեքը մէկ շրջանի մէջ ամփոփենք, այն ժամանակ երեք բաժանումներ կունենանք ամբողջի մէջ, որոնցից իւրաքանչիւրը կարօտ է առանձին տեսութեան:

Արդէն բարոյաբանութիւնն աւելիս է այն սկզբունքներն, որոնք անհրաժեշտ են Հովուին, քանի որ Հովուի և աշխարհականի համար չկան ուրոյն ուրոյն բարոյականութիւններ: Սակայն այդ սկզբունքները պէտք է դարձնենք Հովուի կոչման, ճանաչելով որ Հովիւն ունի առանձին պարտականութիւններ թէ պաշտօնի թէ իւր եկեղեցական գիւղի պատճառով: Հոգին այստեղ պէտք է ուշադրութեան առնէ թէ այն պարտիքներն, որոնք նա ունի դէպի իւր համայնքի բոլոր խաւերն, և թէ այն պահանջներն, որոնց իրագործումը սպասում է նոցանից: Հարկաւ այս պարտիքներն ու պահանջները մասամբ բարոյաբանական են և մասամբ իրաւաբանական, ուստի և այդ երկու առարկաները լրացուցիչ են Հովուի գործունէութեան ճանաչողութեան մէջ: Ուրեմն

1. Հովիւը, նոյնպէս և ուսուցիչը, պէտք է և գործով օրինակելի լինին ճշմարիտ է, հիւանդը չէ նայում բժշկի առողջութեան, երբ նորանից դեղ է խնդրում, սակայն այն նոյն չէ եկեղեցական և բարոյական գործի մէջ. այստեղ պարտ է՝ նախ առնել և ապա ուսուցանել՝ ըստ Բրիտանիոյ Բարոյականութեան դէմ մեղանշողը չի կարող ոչ Հովիւ և ոչ ուսուցիչ լինել:

գործա պէտք է առանձնապէս պարզեն իւրեանց սկզբունքները հոլուի պաշտօնն ի նկատի ունենալով, թէ ծանօթութիւններ տան և թէ կրթեն ու վարժեն նորան: Թէ այդ ծանօթութիւններն և թէ կրթութիւնն ոչ թէ ինքեանք ըստ ինքեանց օգտակար կլինին, այլ անհրաժեշտ է որ հոլիւր գիտենայ և ճանաչէ իւր համայնքի բոլոր հանգամանքներն ու գրութիւններն, որպէս զի իւր գիտեցածը գործադրէ ըստ տեղւոյն և ոչ թէ պատահաբար և անտեղի: Ուստի և գործնական աստուածաբանութեան աւանդողը պէտք է լինի փորձուած, համայնական կեանքին ծանօթ անձնաւորութիւն, որ նորա ուսուցածն ոչ թէ միայն տեսութիւններ լինին՝ այլ և կապուին փորձի հետ: Միմիայն տեսականապէս կրթուած և գործնականապէս փորձուած հոլիւր կարէ յաջողակ լինել ճշմարիտ գործունէութեան մէջ:

Հոլուական գործունէութիւնը վերաբերում է ամբողջապէս համայնքին և դորա կենտական յառաջագիմութեան: Նա է որ պէտք է ներգործէ քրիստոնէական կեանքի զարգացման, երկիւղածութեան և կրօնական կրթութեան յառաջագիմութեան: Հոլիւր՝ լինի նա քահանայ թէ վարդապետ՝ ձգտում է մի և նոյն նպատակին, միշտ ջանալով իրաւապէս կառավարել իւր համայնքին և հայրական սիրով խնամել նորան և հոգալ նորա բարեբաղդութեան և եղբայրական միաբանութեան համար: Վասնորոյ և հոլիւր պէտք է հոգայ ժողովրդի մատաղ սերնդի կրթութեան համար, պէտք է յառաջ տանէ եկեղեցական դպրոցների բարեզարդութիւնն և ուսման տարածումը ստորին խաւերի մէջ: Նա պէտք է և կիրակնօրեայ դասախօսութիւններ անէ հասակաւորների համար, եկեղեցական երգեցողութեամբ զարգացնէ ժողովրդի ճաշակն և համայնական ու դպրոցական կամ կրօնական, բարոյական կրթութեան վերաբերեալ հարցերի համար ժողովներ կազմէ ևն: Այդպէս նա թէ գործը յառաջ կտանէ և թէ օգնած կլինի եկեղեցական իշխանութեան ձգտումներին, տեղեկատու օժանդակիչ լինելով նորա վարիչներին ¹:

1. Հայոց եկեղեցու համայնական կեանքը բնաւ չէ դարձած ուսումնա-

Հովուական խնամածութեան մի աստարէզ է և աղքատների ու անանկների վիճակը: Գոցա համար հագալը հովուի տարտքն է, որ կիրադործուի ոչ միայն գանձանակով, այլ և մխիթարիչ և կրթիչ ազդեցութիւն ունենալով անօգնականների վրայ: Այդտեղ պէտք է օգնէ հովուին և տիրակիճն, ինքն ևս աշխատելով իւր շրջանի մէջ: Հովուական այս գործունէութեան մէջ պատկաւոր արդիւնքը պէտք է լինին որրանոցների և աղքատանոցների հիմնարկութիւններն, որոնք բոլորովին պակասում են մեր մէջ:

Հովին ունի այս կրթական և խնամածական գործունէութիւնից զատ՝ նաև յարաբերութիւն տեղական եկեղեցական վարչութիւնների հետ, ժամորոյ ևս այտեղ անհրաժեշտ է նախապարտատական ճանաչողութիւն, զի այս շրջանում հովին ունի իրաւաբանական պարտաւորութիւններ, որոնք կարելի է կատարել միայն որոշ սահմանների համաձայն ճշտութեամբ և ոչ ըստ անձնական հայեցողութեան:

Այս ամբողջ գործունէութեան մէջ հովին այնքան յաջողութիւն կունենայ, որքան նա կարենայ հայրական սէր տածել դէպի ընտանիքները, նոցա մկրտութիւններին, պսակներին, թաղումներին և այլ դէպքերին հանդիսաւոր կերպարանք տալ և առիթ առնելով՝ բարոյական յուշարար լինել կամ անհրաժեշտ տեղեկութիւններ ու խրատներ տալ ապագայի համար ևլն: Հարկաւ այս յարաբերութիւնները միմիայն այդպիսի պաշտօնական դէպքերի պատճառով չպէտք է լինին, այլ նաև հիւանդութիւնների, գժբաղդութիւնների և այլ կարօտութիւնների ժամանակ հովիւը պարտաւոր է մխիթարական դարձնել իւր այցելութիւնները ¹: Այս առաւել հեշտ

սիրութեան նիւթ. թերևս այդ լինի պատճառ, որ հովուութիւնն անչափ յետ է մնացած:

1) Հովուի պարտականութիւնն է այցելել նաև բանդարկեալներին, քարոզել նոցա աւետարանը, յորդորել՝ դառնալ այն ճանապարհից, որ դատապարտելի է և պատճառ է եղել բանդարկութեան. նա պէտք է ջանալ ուղղել նոցա, մխիթարել և զղջալ տալ և երջանկութեան ճանապարհը մասնացոյց անել:

կլինի հոլուի համար, որքան բարձր է ընտանիքն և բարոյապէս կրթուած. սակայն ստորին ընտանիքները չպէտք է աչքաթող առնուին: Նորա գործը յաջողակ կլինի, եթէ նա կուսակցական չլինի, այլ վայելուչ բարեկամ: Նա լաւ պէտք է դիտէ իւր շուրջն և տեսնէ թէ ընտանիքներն ի՞նչ օգնութեան են կարօտ և կամ նոցա այս ու այն անգամն ի՞նչ խնամքից է զուրկ, որ կարելի լինի իսկոյն օգնութեան ձեռք կարկառել: Ահա այս ամենն անելու համար անհրաժեշտ է լաւ ուսումնասիրութիւն թէ օգնութեան միջոցների և թէ համայնքի զանազան հանգամանքներ, ի և յարաբերութիւնների, դիրքի և վիճակի:

Տեսական ուսումից և ժողովրդական կեանքի վերաբերեալ ընթերցանութիւնից որքան ևս օգուտներ ունենայ հոգևորականացուն, այնով հանդերձ անհրաժեշտ է ապա և փորձ: Փորձի համար չունինք վարժութեան միջոցներ. դոքա կարեն ամենից լաւ միայն գործնական ասպարիզում ձեռք բերուիլ: Այդ անհնար է ունենալ հոգևոր զպրօցներում ուստի և յարմարագոյն է նշանակել հոգևորականացուն մէկ եկեղեցում իբրև օգնական մի փորձուած կրթուած բարեմիտ քահանայի, որ և կառավարէ նորան համայնքի զանազան յարաբերութիւնների մէջ վարժուելու: Իսկ ապա, երբ կվարժուի երիտասարդը (սարկաւազը) հոլուական գործունէութեան և պաշտօնակատարութեան, այն ժամանակ կձեռնադրուի քահանայ: Մինչդեռ կուսակրօնների համար միակ վարժարանը պէտք է լինի մէկ կազմակերպուած վանք կամ լաւ ևս միայն Ա. էջմիածինն, որտեղ մտնողները պէտք է լինին ազատ ունկնդիրներ Հոգևոր ձեմարանի աստուածաբանական դասերին (եթէ թերի են գորանից) և վարժուողներ թէ պաշտօնի և թէ կառավարչական գործունէութեան մէջ, այդ ևս փորձուած եպիսկոպոսների կամ փորձապետների առավանգութեան տակ¹⁾: Այդ վարժութեան համար պէտք է ուղարկել նոցա երբեմն երբեմն քարոզչու գաւառ-

1) «Մանուկ կրօնաւոր, որ ոչ է առ ոտս ծերոց, աննշան որս է սատանայի». Եզնիկ:

ներում և մօտակայ գիւղերում: այլ և վարչական մանր մունր յանձնարարութիւններ կատարելու: Իսկ առաջնորդական կամ յաջորդական պաշտօնի համար լաւ կլինէր՝ եթէ առ ժամանակ իւրաքանչիւրը մնար փորձուած առաջնորդների մօտ իրրեւ օգնական աբեղայ: Միմիայն այդպէս կունենանք իւրեանց գործն ուսումնասիրած, զորա համար փորձուած և համոզմունքով¹⁾ հոգեւորականներ:

Աւրեմն ուսումն և գործունէութեան ու պաշտօնի փորձ — սորա եւս որոնք պահանջում են հոգեւորականից: Տեսանք թէ ինչպիսի փորձ է հարկաւոր, սակայն պէտք է պարզ լինի մեզ համար և այս՝ թէ ի՞նչ ուսում է պէտք նորան, արդեօք բաւ է առհասարակ ուսեալ լինել, թէ հոգեւորականի ուսման պահանջն այլ է:

Այո՛, հոգեւորականութեան ուսման պահանջն ոչ միայն այլ է, այլ և սուսեւ է:

Ար աստուածաբանական բոլոր առարկաներին ծանօթ պէտք է լինի և լաւ ուսումնասիրած ս. Գիրքը, պաշտամունքն, Հայաստանեայց ս. եկեղեցու դաւանսբանութիւնն ու բարոյաբանութիւնն, — այդ հասկանալի է, ինչպէս փրեւ արդէն բացատրուած է: Մանկավարժութեան, փիլիսոփայութեան և ուրիշ օժանդակ գիտութիւնների մասին ևս ասուած է: Սակայն այդ դեռ բաւական չէ. լաւ հոգիւ լինելու համար անհրաժեշտ է գիտենալ նաեւ բժշկութիւն և գիւղատնտեսութիւն, որոնց կարօտութիւնը զգացւում է մանաւանդ գիւղերում: Իւրաքանչիւր

1. Համոզմունքով եմ ասում, այսինքն՝ որ ներքինն և արտաքինը, մտածողութիւնն ու գործն իրար համապատասխան լինին և ճշմարիտ: Ապա թէ ոչ, կարգարանայ Եզնիկի խօսքը թէ. «զմիս անասնոց ոչ ուտեն, և զեղբայրն անյագաբար ուտեն. գինի ոչ ըմպեն, և զհոգին արեամբ շաղախեն Ըրթամբք սիրեմք զԱստուած, և ի զուր աշխատիմք»: Իսկ այդ բոլորը կվերանայ, երբ հոգեւորականացուն նախ ուսումնասիրէ պաշտօնի պահանջան, ապա ձգտումն զգայ գէպի այդ կոչումն և ապա մտնի այդ պաշտօնի մէջ:

անհատի հոգևոր ուղղութիւնը խնամելու համար՝ չի կարող հո-
վիւր յաջողակ լինել, առանց հոգևոր և մարմնաւոր հիւան-
գութիւններին ծանօթ լինելու և բժշկական օգնութիւն հասց-
նել կարենալու, մանաւանդ որ յաճախ մարմնաւորից է կա-
խուած և հոգևորը: Իսկ թէ որքան անհրաժեշտ է հոլուին կա-
րենալը բժշկական օգնութիւններ հասցնել, կղզայ իւրաքան-
չիւր ոք, երբ ի նկատի ունենայ, որ շատ տեղեր բժիշկներ չկան
և կամ հեռու են և միայն քահանան է՝ որ ամենից մօտիկ է
ընտանիքներին և սրտացաւ, ժողովրդի առողջապահութեան
նպատակելու հոգը ընկնում է հոլուի վրայ: Նա պէտք է ոչ մի-
այն բժշկէ, այլ առողջապահական ամեն տեսակ խորհուրդներ
և խրատներ տայ թէ մեծերին, թէ փոքրերին, թէ արանց և
թէ կանանց:

Նորա հետ անհրաժեշտ է գիտենալ և անտեսութիւն, որի
պակտսութիւնից վտանգւում է նաև ժողովրդի մարմնաւոր ա-
ռողջութիւնը՝ ապա ուրեմն և հոգևորը կլինասոի: Միմիայն
գորա մէջ գտնել նորա փրկութիւնը՝ մեծ սխալ կլինի և կնշա-
նակէ կորստեան մատնել նորա հոգին և զրկել մարդկանց իւր-
եանց արժանիքից և մի քանի տասնեակ տարիներով յետ գնալ
քաղաքակրթութիւնից: Մանաւանդ որ մարդ միմիայն մարմնա-
ւորով չէ բաղկաւոր և առողջ, նա հոգևոր պահանջ ևս ունի,
որի չլրացնելը կտանէ նորան դէպի անգիւտ կորուստ, բարոյա-
կան անկումն, անասնական կեանք, նիւթապաշտութիւն, որոնք
սոսկալի են ամենայն ազգի և ժողովրդի համար¹:

Արպէս զի հովիւը կարենայ յաջողապէս հոգալ ժողովրդի հո-
գևոր կարիքները, նա պէտք է ահա և մարմնաւորն աչքաթող

1. Այս գործնական հմտութիւնները շատ անհրաժեշտ են հէնց քա-
րողջութեան և հովուութեան յաջողութեան համար. բժիշկ և տնտես
քահանան կամ քարոզիչն մուտք կունենայ ամենայն տեղ, Աւստի Գեր-
մանիայում լաւ քահանայացուները յաճախում են ազատ ժամերին նաև
հիւանդանոցները՝ հիւանդութիւնները գործնականապէս ճանաչելու հա-
մար:

չառնէ, ուրեմն և բացի բժշկութիւնից անտեսութիւն գիտնայ, հմուտ լինի վար ու ցանրի և գիւղատնտեսութեան բոլոր հանգամանքներին, այլ և արհեստի, արդիւնաբերութեան և այլ ժողովրդական պարապմունքներին, որ կարենայ զարկ տալ երկրի յառաջագիմութեան թէ իւր խորհուրդներով ու քաջալերութեամբ և թէ կիրականօրեայ գասախօսութիւններ անէ կամ մասնաւոր շրջաններում հաղորդէ քաղաքակրթութեամբ տշխարհի նորանոր յառաջագիմութիւնները: Այդ գիտութեան պէտքը զգացուած է նաև, երբ հոլիւր խօսակցում է կենսական այդ պարագաների մասին. եթէ նա անտեղեակ լինի զոցա, նա ձանձրալի և ծաղրալի կգառնայ իւր ժողովրդի առաջ և կամ կօտարանայ չկարենալով մասնակցել ժողովրդին զբաղեցնող խօսակցութեան և օգտակար լինել նորան¹:

Բոլոր եկեղեցական գպրոցներում այս առարկաներն, որոնք անպայման պահանջ են հոլուի յառաջագիմութեան, ուստի և անպատճառ պէտք է մտցնուին: Հայոց Հոգ. ճեմարանում և թեմական գպրոցներում: Բժիշկների բժիշկ էր և տնտեսների տնտես՝ մարդկութեան փրկիչն, եկեղեցու հիմնադիրը, վասնորոյ և նորան պէտք է հետևեն եկեղեցու հոլիւներն, որպէս հետևեցան Նորան առաքեալներն և յաջողութիւն ունեցան անարգել: «Չհիւանդս բժշկեցէք, գրորոտս սրբեցէք», անմիջական հրամանն է Քրիստոսի:

1. Հոլուի համար կան ուսերէն շատ ձեռնարկներ. որոնք կարեն օգտակար լինել Ա. Струдза. Письма о должностяхъ свящ. сана.—Забѣлинь. Права и обязанности пресвитеровъ.—Пѣвницкій, священникъ. Приготовление къ священству и жизнь священника.—Прот. Чижевскій. О церковномъ хозяйствѣ и церк. писмоводствѣ.—Архим. Іаковъ. Пастырь въ отношеніи къ себѣ и своей паствѣ.—Прот. Ө. Гиляровскій. Что можетъ сдѣлать священникъ для благосостоянія своего прихода? ևն. ևն. Տես և. Поповъ. Объ усердіи къ миссіонерскому дѣлу. Пермь. 1874. Քարոզել աւետարանը հեթանոս ազգերի մէջ և բարձրացնել նոցա, այդ ոչ միայն Քրիստոսի հրամանն է, այլ և քաղաքակրթութեան պահանջը: Աւետարանով պէտք է ընտելանան աւազակաբարոյ ժողովուրդները:

Քանի որ Հայաստանեայց եկեղեցու ձգտումն է՝ իրականացնել ժողովրդի բարեկեցութիւնն և զարկ տալ նորա յառաջադիմութեան, ահմերև է՝ որ պէտք է հմուտ և կրթուած սաշտօնեաներ ունենայ, երկիւլած գործողներ և աւետարանի հաւատարիմներ, ճանաչող ժողովրդի ցաւերը, կրթող և մի և նոյն ժամանակ օգնող նորա մարմնաւոր կարօտութիւնները յրացնելու: Ուստի և ս. Սահակ պահանջելով, որ հոգևորականներն անպատճառ ուսեալ և կրթուած անձինք լինին, ասում է. «քանզի յորժամ ուխտն՝ որ գլուխն է եկեղեցւոյ՝ ընտիրք և պիտանիք լինիցին, և սա առաւել ժողովուրդն, և թէ եղիցի ոք ի ժողովրդենէն ծոյլ վարուք առաքինութեան՝ զիրազոյն լիցի ամէլ յուղղութիւն. . . »:

Իսկ ապա հոգևորականի պարտիքն է՝ լինել հեզ և եղբայրասէր, ճշմարտութեան անպայման երկրպագու, չարի և վատի յանդիմանող հայրաբար և քրիստոնէական վարքի հետեւող. մի խօսքով՝ նա պէտք է ունենայ հաւատք, յոյս և սէր, կամ թէ հաւատք և գործ, և կամ կարճ՝ կենդանի հաւատք²:

1. Տես. և Յովհան Մանդակունու կանոնը. «Արդ ես զայս ըստ իմում գիտելոյ ասեմ: Թէ որ զմանուկ տգէտ և զտխմար՝ որ ոչ կարէ կարգաւ զաւետարան ի բնմի ի լուր ժողովրդոց, և զքոյր ուսումն կարգի քահանային ոչ է ուսեալ, զպատիժ քահանայանալոյ նորա՝ նա կրէ՝ որ ձեռնադրեացն զնա, զի զհասնոցն և զուսիւրոցն զմեղաց համարս անձինք իւրեանց տան: Այլ օրէն է առաւել զգիտունն և զհասակաւ կատարեալն արժանացուցանել այսմ շնորհի, որ կարող են ապրեցուցանել զանձինս և առաջնորդել ժողովրդեանն. . . : Ասան որոյ պատուիրեմ առաջնորդաց եկեղեցւոյ՝ զգուշանալ ի ձեռնադրութենէ տգիտաց, և մի կաշառօք արծաթոյ զոք յառաջ մատուցանել յեպիսկոպոսութիւն, կամ յեկեղեցութիւն, կամ ի սարկաւազութիւն, կամ յայլ աստիճան. այլ որպէս ի ս. աւետարանին Փրկիչն ասէ առ ս. աշակերտսն թէ՝ «ձրի առէք, և ձրի տուք»:

Նոյնպէս և վարքով ու մարմնով պակասաւորներին արգելուած է ընդունել հոգևորական աստիճանի մէջ:

2. «Հնազանդեա՛ սիրով, աղօթեա՛ յուսով, աշխատեա՛ հաւատով, և պայծառասցիս յերկնային հարսանիսն»: «Աւագոյն է զձեռսն համբառ-

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԽԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ:

Հայաստանեայց ս. եկեղեցին ունի իւր կառավարչական շրջանը թէ իւր ներքին կեանքում և թէ արտաքինների հետ ունեցած յարաբերութեան մէջ: Այդ կառավարչական գործունէութիւնը կարող է կատարուիլ միմիայն Հայաստանեայց եկեղեցու աւանդական կանոնների և սկզբունքների համաձայն, որոնք չեն կարող բնաւ խախտուիլ՝ առանց այդ ս. եկեղեցու իրաւունքներն ու սրբութիւնը շօշափելու: Ահա դոյա օրինաւոր պահպանութեան համար անհրաժեշտ է հիմնաւոր ուսումնասիրութիւն, որ և եկեղեցական իրաւաբանութեան նիւթն է*:

(Droit canonique, церковное право).

Եկեղեցական իրաւաբանութեան մէջ առաջին տեղը բռնում է Հայաստանեայց եկեղեցու կազմակերպութեան ուսումնասիրութիւնը, թէ ի՞նչ քաղաքական և հասարակական ձեւակերպութիւն է ստացել իւր պատմական կեանքում, ի՞նչ զիրք ունի դէպի պետութիւնները, և ի՞նչ իրաւունքներ ունի դոյա նրկատմամբ ներկայումս: Եթէ այդ ամենը ճշտիւ որոշուած չլինի եկեղեցականի համար, նա չկարէ ճանաչել իւր եկեղեցու իրաւական սահմաններն և վարել նորա արտաքին յարաբերութիւնները հաւատարմութեամբ և պահպանութեամբ: Քանի որ եկեղեցին աստուածային հաստատութիւն և ուրեմն բարերար օգնական է պետութեան, իսկ պետութիւնը հիմնելով իւր գոյու-

նալ առ Աստուած, յորժամ ազօթեցէ, բայց առաւել կարեւոր է, որ ի պէտս եղբարցն սպասաւորեցէ»:

«Եթէ ամենայն եղբարցն հիւանդութիւնն քեզ ոչ ցաւէ, մի լինիր առաջնորդ»: «Եթէ զանաբժանն ըստ պիտոյից ոչ յանդիմանես, մի լինիր վարդապետ»: Եզնիկ:

*) Այս գիտութիւնը նոյնքան զգուշալի է, որքան և գաւառաբանութիւնը, վասնորոյ և դորա ուսումնասիրութիւնը աստուածաբան ուսումնականի գործն է:

Թիւնը քրիստոնէական սկզբունքի վրայ, պարտաւոր է պաշտպանել և յարգել նորա աստուածային անկախութիւնն և իրաւունքները, հասկանալի է որ գոքա պէտք է ուղիղ յարաբերութիւն պահեն միայն իրաւաբանական ուղղամտութեամբ: Հայաստանեայց եկեղեցին հեռու է հռովմէական աշխարհակալական ճշգրտումներից, բայց և մի և նոյն ժամանակ անկախ է իւր եկեղեցական էութեամբ, ներքին կեանքով և իրաւունքներով: Որպէս ազատ է հաւատքն և աստուածապաշտութիւնը, նոյնպէս և ազատ է Հայաստանեայց առաքելական ս. եկեղեցին, Նա ոչ եւթարկուել է իւր թագաւորներին և ոչ ստորադրել նոցա, նա այդպէս ճանաչել է միշտ իւր քրիստոնէական սահմանն ու շրջանը: Գիտէ պետութիւնն, որ եկեղեցական գործն իւր իրաւունքներից գուրս է, թէ նա քրիստոնէական բարեպաշտութիւն ունի, գիտէ և եկեղեցին, որ ինքը չի կարող պետութեան տեղը բռնել և մի և նոյն ժամանակ քրիստոնէական ճշմարիտ եկեղեցի մնալ, և ահա այս բաւական է, որ երկուսն ևս կարենան հաշտ իրենանց գործերը յառաջ տանել, առանց իրար խանգարելու: Սակայն իւրաքանչիւրն ևս մանաւանդ եկեղեցին քաղաքագիտութեամբ պէտք է խիստ զգոյշ լինի, որ իւր սահմանները չը խախտուին:

Հայաստանեայց եկեղեցին ճանաչելով իւր դիրքը, կեդրոնացնում է իւր գործունէութիւնն իւր ներքին կեանքի, այն է՝ վարչութեան և եկեղեցական գաւառիարակութեան մէջ: Նրբա վարչութիւն պէտք է որոշած ունենայ իւր հաւատալիքների սահմանը, պաշտամունքի, եկեղեցական կարգերի, կրթական գրքերի, աստուածաբանական հրատարակութիւնների կանոնաւորութիւնն և այլ այսպիսի տնօրինութիւններ անէ: Իսկ գաւառիարակութեան մէջ պարտ է որոշած ունենալ ժողովրդի յարաբերութիւնը գէպի եկեղեցին, եկեղեցականների պարտիքը թէ եկեղեցու և թէ ժողովրդի նկատմամբ: Նոյնպէս և պտակի տալաշխարութեան, ընտրութիւնների և այլ նման գործերի որոշմունքը պահանջւում է եկեղեցուց, որում պետութիւնները պարտաւոր են աջակցել նորան: Եկեղեցական ուսուցման, հոգևորականների ընտրութեան

և ընդունելութեան, եկեղեցիների և դպրոցների շինութեան, կայքերի պահպանութեան, եկամուտների հաշուի, դոցա կանոնաւորման և այլ այսպիսի գործերի բարձրագոյն վարիչներն են եկեղեցականները՝ միացած համայնքից ընտրուած օգնականների հետ 4:

Եկեղեցական կառավարչութեան մի մեծ գործն է նաև դատաւարակութիւնն, ըստ որում պէտք է ջանայ իրագործել այն ամենն, ինչ որ տեսանք մինչև այժմ, որ պահանջուած է Հայաստանեայց եկեղեցու յաւաքագիւմութեան զարկ տալու համար, այն է՝ ուսման, հոլուական հոգատարութեան, եկեղեցական կրթութեան և ժողովրդի բարեկեցութեան զարգացման գործում, Նա պէտք է հետևի իւր միակ գլուխ Քրիստոսի աւետարանին և միշտ կենդանի պահէ նորա խօսքերը թէ գործով և թէ գործունէութեամբ:

Այս բոլորի համար անհրաժեշտ է և ուսումնասիրել Հայաստանեայց եկեղեցու վարչական կազմակերպութիւնը, նորա նախնայականութիւնը, Ընդհանրական Աթուղիկոսի իրաւունքները բոլոր եկեղեցու վրայ, միայն համաձայն Հայաստանեայց եկեղեցու հայրերի վարդապետութեան, եպիսկոպոսների, առաջնորդների, յաջորդների, վարդապետների, արեղանների և քահանաների ու սարկաւագների գործունէութեան իրաւասութիւնը, նոյնպէս և կոնսիստորիաների կազմակերպութիւնն և սահմաններն առաջնորդի հսկողութեան տակ: Գորա հետ պէտք է ուսումնասիրուին և Հայաստանեայց եկեղեցու կանոնական իրաւունքն, այսինքն՝ այն կանոններն, որոնք ընդունուել են նորա մէջ Հայոց եկեղեցական ժողովների հեղինակութեամբ կամ որոշմամբ կամ վաւերացմամբ, քանի որ Հայոց եկեղեցական ժողովներն են Հայաստանեայց եկեղեցու բարձրագոյն հեղինակութիւնները: Դոցա

4. Եկեղեցական իրաւաբանութեան վրայ ռուսէն օժանդակ գրքեր՝ Проф. Н. Соколова. Церковное право.—Прот. А. Луканинъ. Руководство къ производству дознаний и слѣдствій по проступкамъ и преступленіямъ священно-и-церковнослужителей.

մէջ և ս. Հայոց ս. Հայրերի ժամանակ գումարուած ժողովները չափ են յետադաների, եթէ հարցը կապ ունի Հայոց եկեղեցումի որ և իցէ սկզբունքի հետ, զոր. պաշտամունքի նուիրապետութեան և այլ խնդիրներում: Իսկ զաւանանքների նկատմամբ արդէն յիշուել է վերև, որ Հայոց ս. Հայրերն անպայման հեղինակութիւններ են, որոնցից շեղուել անհնարին է:

Արդ՝ Հայաստանեայցս ս. եկեղեցու կանոնական իրաւունքը բովանդակուած է հետևեալ կանոնադրութիւնների մէջ, որոնք են.

1. Ս. Գրիգոր Լուսավորչի վարդապետութեան մէջ տեղ տեղ յիշուածներն ու նորա երեսուն կանոնները:
2. Ս. Ներսէսի և ս. Սահակի կանոնները:
3. Ե. դարի ս. Հայրերի մէջ ցրուածները. (Եղիշէի Յովհան Մանգակունու, Եզնիկի, և այլոց):
4. Շահապիւմի ժողովի կանոններն, որոնց հետ և առաքելականը 1, Թագէտս առաքելինը և Նիկիոյ ժողովինը:
5. Դւնայ Ա. ժողովինը (751 թուին):
6. Ներսէս Գ.ի կանոնները:
7. Սահակ երրորդինը:
8. Յովհան Իմաստասէրի (Մանազկերտի 726 թուի) կանոնները:
9. Սիոն կաթողիկոսինը:
10. Սոոյ ժողովինը Դաւիթ կաթողիկոսի օրով:
11. Կոստանդին Ա. կաթողիկոսինը:
12. Երուսաղէմի ժողովում 1651 թուին Փիլիպպոս կաթողիկոսի հրամանով և Սոոյ Ներսէս կաթողիկոսի կամակցութեամբ որոշուած ԺԳ. կանոնները:

1. Առաքելական կանոնները հնագոյնն են քրիստոնէական եկեղեցու մէջ: Յունական եկեղեցում՝ յայտնի կանոնական ժողովածուներն են Codex Theodosianus Ե. դարից և—Justinianus Զ. դարից: Սոյն դարում ժողովածու կազմեց Յովհաննէս Սիողաստիկոսը: Հռոմէական եկեղեցում յայտնի է Իսիդոր Լիսպալիսեցունը († 636), որի տեղը բռնեցին Թ. դարում սուտ Իսիդորեան վճիռները. սոցանով յառաջ տարին պապերն իւրեանց հակա-ւետարանական ձգտումները:

Գեղեցիկ ձեռնարկ է Մխիթար Գոշի դատաստանագիրքը¹, ուր կայն տեղ տեղ չէ հիմնուած ազգային ժողովների սկզբունքների վրայ, վասնորոյ և վաւերացման կարօտ է: Այդ մի թանկագին գանձ է մեր մատենագրութեան մէջ, որ և նախընթաց կանոնների հետ միայն կարող է իրրեւ հիմք ծառայել մի կանոնական ձեռնարկ յօրինելու. այսոնք են Հայոց եկեղեցու իրաւաբանութեան ուսումնասիրութեան աղբիւրները: Իսկ ուղղութիւնը պէտք է լինի ջանալ նոյն սկզբունքների վրայ յարմարցնել մեր ժամանակի հանգամանքներն և երբ դոքա մի ամիսփ ժողովածու կազմեն, այն ժամանակ կարենք ապահով լինել թէ կրեւրանան անկարգութիւններն, ապօրինութիւններն ու ոտնձգութիւնները: Մինչդեռ առայժմ Գոշի դատաստանագիրքը կարէ յիրարկուել միմիայն համեմատուելով մշտապէս վերոյիշեալ կանոնադրութիւնների հետ: Եթէ նորա այս ու այն որոշումը պարզապէս չէ հիմնուած Հայաստանեայց եկեղեցու ժողովական փճիռների և ս. Հայրերի վարդապետութիւնների վրայ: Ինչ օրէնք և կանոն որ զոցա հակառակ է, չի կարող բնաւ մշտական իրաւասութիւն ստանալ Հայաստանեայց ս. եկեղեցու գաւթում²: Վասնորոյ և անպայման անբաժնելի է աստուածաբանական, իրաւաբանական և քաղաքագիտական հանճար և կրթութիւն, որպէս զի նուրբ հարցերի թեթեւ սխալով մեծամեծ վատ հետեւանքներ չյառաջանան, քանի որ եկեղեցական խնդիրներում ոչ մի կերպ ներդրամութիւն, բարեփափական եւանակ (opportunistisch) և կոմպրոմիսներ թողատրելի չեն³:

1. Տպուած է ի Ս. Էջմիածին 1880. Վահան Վ. Բաստամեանի գիտնական և բազմաճմուռ աշխատութեամբ: Այդ գեղեցիկ գիրքը մեծ օգուտներ կտայ իւրաքանչիւր ընթերցողի:

2. «Արդ եթէ դք անհնազանդեալ կանոննիս, նորոգաձեւել կամեսցի զկարգեալ սահմանադրութիւնս, մի՛ ընկալցի մասն և վիճակ ժառանգութեան Քրիստոսի և Աստուծոյ, եւ որ որ միաբանեալ կատարեսցէ՛ ընկալցի զօրհնութիւն ի Տեառնէ, հաղորդելով պարգևացն և անվաղձան հանգըստեանն երջանիկն Գրիգորի և հօրն մերոյ Սահակայ և նոցին հետեւելոց ճշմարիտ ուղղափառութեան . . . Տես. «Կանոնք ս. Սահակայ»:

3. Տես. Արարատ. 1892. ԺԱ. էջ. 961.

ԱՄՓՈՓՈՒՄՆ ԲՈԼՈՐ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ:

Այժմ ունինք մեր աչքի առաջ այն բոլոր առարկաներն, որոնք կազմում են աստուածաբանական գիտութիւնների շարքը չորս բաժանմունքների մէջ: Տեսանք որ ուսման հիմք է կազմում մեկնական աստուածաբանութիւնը, դորան հետևում է պոստմոկանոնապա բանակարգականն և ի վերջոյ դոցա արդիւնաւորումը գործնական աստուածաբանութեան մէջ: Այսպէս ասելով չպէտք է հասկանալ թէ իւրաքանչիւրի համար առանձին ժամանակ է պէտք, այլ ամեն մէկի բաժնից գոնէ գլխաւորները պարտ է դպրոցական դասընթաց քով անցնել: Ուսման ընթացքում ի հարկէ անհրաժեշտ է լինում շարունակ ուսումնասիրել նաև միւս բաժինները, զի դոքա սերտ կապ ունեն իրար հետ: Նոյնը կարելի է ասել լեզուների մասին, դոցա համար 2—3 ամիս բաւ է հիմնական տեսութիւն ձեռք բերելու և յետոյ ս. Գրքի (կամ պատմական և դաւանական աղբիւրների) ուսումնասիրութեան ժամանակ կունենայ ուսանողն ամենագեղեցիկ վարժութիւն և կատարելագործումն¹: Իսկ եթէ կամենայ որ իւրաքանչիւր առարկայ մի ժամանակի մէջ սովորել և վերջացնել, նա տասնեակ տարիներ պէտք է նուիրէ: Ասկայն ուսումն ոչ թէ լոկ սովորելու մէջ է կատարելագործութեան, այլ գործադրութեան, ուսումնասիրութեան մէջ: Առարկայով պէտք է վարժուել, կրթուել, նորա

1. Կրթութեան գործը լաւ յառաջ տանելու և ժողովրդի կեանքի անյարմարութիւնների մէջ խանգարելուց և փշանալուց պահպանելու համար էր, որ որոշուած էր միայն քանի մի տարին միանգամ ճեմարանի աշակերտին՝ ևս լաւագոյններին՝ առն թողնել 2 ամսով. «Զժամանակ ամառնային աւուրց հանգստեան անցուցանեն աշակերտք ի ճեմարանի աստ կամ յամարանոցի սորա, պարապելով ի թեթեւագոյն վարժս ուսմանց և ընթերցանութեան, — Միայն աշակերտաց Դ. գասարանին, որք գովութեամբ աւարտեցին ի նմին զուսմունս՝ հրաման լինի չուել ի հայրենիս իւրեանց յետ տարեկան հարցաքննութեանց երկամսեայ ժամանակաւ Արարատ. 1877. էջ. 195:

էութիւնն ու սկզբունքներն իւրացնել և ոչ թէ նորանից նիւթ
ժողովել և գերի դառնալ պատրաստի տուածների:

Գլխաւոր առարկաները սովորելուց յետոյ ուսանողը պէտք է
մասնաւոր աշխատանք գործ դնէ թէ կատարելագործուելու և
թէ մնացած առարկաներն ևս ուսումնասիրելու, որպէս զի գի-
տեցածը թերի չլինի: Նա, որ այդ սկզբունքն աչքից ձգում է, չի
կարող ինքնուրոյնութիւն ձեռք բերել գիտութեան մէջ և թե-
րակատարութեամբ մէկ հարցի մասին դատողութիւն տալու, կա-
րէ մեծամեծ սխալների մէջ ընկնել քորա հետ կապակցուած ու-
րիշ խնդիրների մէջ:

Աստուածաբանական առարկաները դարձնելով երեք տարուսյ
ընթացք, ինչպէս գերմանական շատ համալսարաններում ըն-
դունուած է, և յարմարցնելով հայոց դպրոցներին՝ կունենանք
հետևեալը.

Ա. ՏԱՐԻ.

1. Աստուածաբանական գիտութիւններն իրրւ նախադուռն
ուսման. (Введение въ кругъ богословскихъ наукъ).
2. Սրբադոն մատենագրութիւն կամ Հին և Նոր կտակարա-
նի գրքերի պատմութիւն, որ կարէ ուսումնս ու Գրոցի
մէջ ևս լրանալ.
3. Հին կտակարանի մեկնութիւններ.
4. Նոր կտակարանի մեկնութիւններ. (Համատես աւետարան.
ները՝ Մատթէոսի, Մարկոսի և Դուկասու. հետն և Յով-
հանու).
5. Ընդհանուր եկեղեցական պատմութիւն մինչև միջին դար
բերը (3. ժամ).
6. Հնաբանութիւն և Գրոց ուսմանը մէջ.

Բ. ՏԱՐԻ.

2. Ընդհանուր եկեղեցական պատմութիւն. (Գերջը).

յոց պատմութիւն (Ա.—Դ. դասարան), աստուածաբանական գիտութիւնները (2—5 ժամ), Դաւանաբանութիւն (Ե—Զ դասարան 2 և 4 ժամ), բարոյաբանութիւն (Զ. դասարան), գործնական աստուածաբանութիւն (Ե—Զ.) և հոգեբանութիւն, փիլիսոփայութեան պատմութիւն, տարրական մանկավարժութիւն, տեսութիւն բանահիւսութեան, գրականութիւն, պատմութիւններ, լեզուներ, երկրաչափութիւն, բնական գիտութիւններ, ուսողութիւն, տրամաբանութիւն, տոմարագիտութիւն, բժշկութիւն և անտեսութիւն:

Իսկ հոգեւոր ձեւաբանի լսարանական գասընթացքը պէտք է լինի յիշեալ առարկաներից հիմնականներին մանրազնին ուսումնասիրութիւնը:

Այդ ընդհանուր յուցակին նայելով, տեսնում ենք որ հոգեւոր դպրոցների պահանջը մեծ է և ընդարձակ¹: Աստուածաբանական ուսումը պահանջում է տալ նաև բոլոր գիտութիւնների էականը: Ոչ մի դպրոց այնքան բաղմակալիմանի ուսումն է տալիս, որքան հոգեւոր դպրոցն ու ճեմարանը, վասն զի հոգեւորականը կոչուած է առաջնորդելու իւր ժողովուրդը, վասնորոյ և լաւ պէտք է ծանօթ լինի ամեն գիտութեան, հարկաւ՝ ոչ թէ մտնադիտարար, այլ բաղմակալիմանի կրթութեամբ: Այդ պահանջում է հոգեւորականից և այն պատճառով, որ նա ժողովրդի ամենապիտանի անդամն և կրթիչը պէտք է լինի ուրեմն կարող թէ գործելու և թէ խօսակցելու և խորհրդակցելու բոլոր խաւերում: Թէ գիտնական և թէ գեղարուեստի զարգացումը պէտք է անպակաս լինի լաւ հոգեւորականի մէջ: Հոգեւոր

1) Առ հասարակ ամեն դպրոցի տեսուչ պէտք է լինի մանկավարժ, Անկարելի է ոչ մանկավարժներին տեսուչ նշանակել մի դպրոցի, Իսկ Հոգեւոր դպրոցների տեսուչներն ու վերատեսուչներն, ինչպէս ընդունուած է, աստուածաբաններ պէտք է լինին, որպէս զի չգաւաճանեն դպրոցի նպատակին և ուղղութեան: Իսկ ուսուցիչները պէտք է Հայաստանեայց եկեղեցուն հաւատարիմ և բարոյական անձնաւորութիւններ լինին, որ չփչացեն ժողովուրդն ու երիտասարդութիւնը վատ օրինակով:

րականի գեղարուեստական (երգեցողութեան, նկարչութեան և այլն) զարգացումը, կարգապահութիւնը, վայելուչ կեանքը, խելացի խօսակցութիւնն, հեզասամբոյր վարուողութիւնն ևլն. պէտք է օրինակելի լինին ժողովրդի մէջ: Իսկ այդ ամեն կրթութիւնը պէտք է տան Հայոց դպրոցները: Միմիայն կրթութեամբ հոգեւորականներ տալով՝ կարող ենք յուսալ, որ Հայաստանեայց ո. եկեղեցու գաւթում կլինին պատուական բարձրագիւր հովիւներ, որոնց շուրջը զարգացած խմբեր կկազմուին Հայ ժողովրդից ¹: Մինչև որ հովիւը բարձր չլինի իւր հօտից, նա չի կարող դաստիարակ, առաջնորդ, մխիթարիչ, բժիշկ, օգնական, խրատիչ բարեկամ լինել նորան: Հայաստանեայց եկեղեցին իւր ամբողջ կեանքում ունեցել է ժողովրդից շատ բարձր հոգեւորականներ, ուսումը կեդրոնացած է եղել նոցա ձեռքում, ուստի և յառաջագիմութեան վարիչներ էին: Նոյն իսկ Ս. Էջմիածնի ժառանգաւորաց դպրոցը միշտ ժողովրդից շատ առաւել ուսեալ հովիւներ և աշխարհականներ է տուել: Ս. Էջմիածնի նուիրակներն ամեն տեղ իբրև հրեշտակներ են ընդունուել ²: Իսկ երբ ժամանակի հանգամանքները փոխեցին այդ դրութիւնը, Ներսէս Ե. ջանադաւ օգնել և ազատել հոգեւորականներին իւրեանց անկումից, ըստ որում և հիմնեց Ներսիսեան դպրոցը. Գէորգ Դ.

1) Տես և Ղ. Աղայեանի գրութիւնը Ճեմարանի առթիւ. Արարատ, 1869. էջ 31—32.

2) Տես զորօր. երեք նուիրակների (1506 թուին) գլխատման վրայ տալը. Արարատ, 1869. էջ 223.

Ով որ տեսաւ զնոսա լրման,

Իբր հրեշտակ ընդունեցան.

Մեծն Յօհաննէս՝ սրբոց նման,

Եպիսկոպոս ազնուական.

Վանք 'ւ անապատք ուրախացան,

Յորժամ տեսին ըզերեսեան,

Զտէր Սարգիս եպիսկոպոսն,

Եւ զԴաւիթ կոյս արեղայն.

Անուանք նոցա համբաւեցան. ևլն.

դեռ կամեցաւ վանական գպրոցներ բարեգարդել՝ քահանաներ պատրաստելու համար ¹, օւստի և ուսումնական յանձնաժողովին կանոններ մշակել առաւ ²: Նա զորի առաւ թեմական գպրոցների յառաջագիմութեան, տալով նոցա նաև կանոններ ու ծրագիր ³: Ամիսն Նա քաւականացաւ դոցանով և հիմնեց Ս. Էջմիածնի ձեմարանն, որ և բանալով 1875 թուին, որոշեց նորա ծրագիրն ու հպատակել ասելով:

«Նպատակ ձեմարանի և Էջմիածնի է՝ պատրաստել զուսակրօն եկեղեցական բարեկիրթս և քաջահմուտս եկեղեցական և աստուածաբանական սամանց և արտօրին կրօնս և կենցաղագուտ գիտութեանց և լեզուաց ի պէտս Հայաստանեայց եկեղեցոյ: Եւ ուսումնասիրու աշակերտք ձեմարանի պարտին ընդունել յատկակէս զոստիճան վարդապետութեան և առհասարակ եկեղեցականութեան և իբրև բացառութիւն՝ (կարգին) յուսուցչութիւն յազգային ուսումնարանս ⁴:

1) Տես նորա կոնդակն առ Սիմոնը. Արարատ 1872. էջ 35.

2) Արարատ. 1869. 4.

3) Արարատ. 1869. էջ 141. Տես և կանոնք ծխական գպրոցաց. Արարատ. 1876. էջ 381. 1873. էջ 457.

4) Արարատ. 1874. էջ 263. Աւանդելի առարկաներ են նշանակուած.

1. Կրօնագիտութիւն ընդարձակ. 2. Պատմութիւն Հայ. եկեղեցու. 3.

Ընդհ. եկեղ. պատմ. 4. Գիտութիւն և մեկնութիւն Սս. Գրոց. 5. (Աստուածաբանութիւն տեսական, գործնական, բարոյական և բանական.

6. Տնտեսագիտութիւն եկեղեցական և համութիւն ժամկարգութեան.

7. Կրթութիւն եկեղեցական բեմասացութեան. 8. Վարք սոց. և արք. 9.

Եկեղեց. իրաւաբանութիւն. 10. Ազգային և Ընդհ. դիցարանութիւն. 11.

Փիլիսոփայութիւն (հոգեբան. տրամաբանութիւն) զոր և պատմութիւն փիլիսոփայութեան. 12. Ազգային պատմութիւն և աշխարհագրութիւն. 13.

Ընդհ. և Ռուսաց պատմ. և աշխարհագրութիւն. 14. Թուրքանութիւն.

բնաբանութիւն և տիեզերագրութիւն. 15. Բնական պատմութիւն. 16.

Հայկաբանութիւն և մատենագրութիւն. 17. Ռուսաց լեզու. 18.

Գաղիերէն. 19. Լատիներէն. 20. Թուրքերէն. 21. Եբրայեցերէն. 22.

Գծագրութիւն և նկարչութիւն (առաւելագուստ եկեղեցական). 23. 2այ.

նագրութիւն Հայոց. 24. Ժամանակագրութիւն. 25. Գրականութիւն.

Իսկ Կոնդակի մէջ բացատրելով եկեղեցականներին ուսման մեծ նշանակութիւնը՝ շեշտում է. « Եւրոպեացիք վերջապէս յաւարտածել այսօր զհոյակապ շինութիւնն զայն. զոր և կազմեցաք ճեմարան Եւրոպեացիաց Սրբոյ Էմիլիանի. ի մաի եղեալ պատրաստել ի նմա զարժանաւոր կուսակրօն եկեղեցականս. որք զարդարեալք բարձրագոյն ուսմամբ կրօնական գիտելեաց և կարեւորացն աշխարհականաց լեզուաց և գիտութեանց, կրթիցին և զարգանայցեն ամենայն Աստուածաճառոյ վարուք և հաւատոյ վայելչութեամբք լցեալք պատրաստեալք և ամբթացեալք՝ և յաւարտ ուսմանցն ելանիցեն ի հանդէս Ազգային հոգեւոր գաւառիարակութեան առ ի սերմանել և տարածել աւատօրէն զճշմարիտ վարդապետութիւնս Հայկազեան Աստուածատուրս կրօնի և դաւանութեան եկեղեցւոյ Հայաստանեաց, որմատաքի քանցելով հանելով յազգային անդաստանէ զօրոմունս նորահար եկամուտ վնասակար մոլութեանց և սոփօրութեանց*, առ ի բանալ հետզհետէ զազգային դպրոցս և յաւելուլ Ազգիս մերում զթիւ հոգեւոր գաւառիարակաց, բանիբուն քարոզչաց, քաղցրուսոյց վարդապետաց, բարեսէր զպրապետաց, արիասիրտ հովուաց, մեծարգոյ իմաստասիրաց, համառօտ ասել ի բարեպաշտ վարս կրթեալ և կարեւոր ուսմամբ պերճացեալ եկեղեցականաց և ուսուցիչ վարժապետաց: Այսորիկ ահա յինելոյ են պարտք աշակերտելոցն ի ձեռն բանիս առ ոիրեցեալ Ազգն մեր. . . »

1874 թուին 28 սեպտեմբերի կատարուեց ճեմարանի բացման հանդէսն, որում վերստին արուայայտուեցան թէ Հայրապետից և թէ աշակերտներից և հանդիսականներից նոյն յոյսերը:

*) Սեպտեմբերի 28-ին Հայաստան եկեղեցւոյ ներքին և արտաքին թշնամեաց դէմ անեալ Արարատ 1875 թ. 355 հոգ. և 356 հոգ. Սեպտեմբերի 28-ին 1874 թ. 342—353 հոգ. և 354 հոգ. երկրորդ հանգէսի մէջ ճեմարանի վերաբերեալ հանդուգեալ Գ. Արքեպիսկ. Այվազեանի ճառը (Արարատ 1876 թ. 340) որով յիշում է և Գեղարք Դ. ի մասն գրութիւնը զընթերցագոյնս ըստ ամենայն զլիտց միջոցումն արտա-

Արդէն միւս տարին Ճեմարանի վերառնուելը գրումէ իւր ճառի մէջ. «Արդ ի տես և ի լուր այսքանոյ յուսադատար խնդութեան ընդ արգաւիս օրհնութեան վեհիդ և ալսթից ու Ուխտիս միարանութեան որպէս և անդու ջանից վարժապետացն մերոց և աշակերտաց, ներեսցէ ինձ Ձերդ վեհափառութիւն թոխս արձակել առ վայր մի մտացս թեօք և վերադառնալ ի լուսափայլ փոքրամեծի լերինդ Մասեաց, ի Հայկազեանդ ասեմ՝ Ողիմպոս, շուրջ յածել զականողիս ի կայս և ի կոյս արեւելից և արեւմտից, հիւսիսոյ և հարաւոյ, և իբր ի պատկերի մեծի զԳէորգեանս Ճեմարան մատնանիշ ցուցանելով որդւոց Հայաստանի՝ որ ի սփիւռս իցեն՝ քարոզ կարգալ առ նոսա և ասել. Մանկունք Հայաստանի որդիք սիրասունք վեհափառ Հայրապետիս մ. ր. յ. Գէորգայ Գ., զսթիք ի ձերմէ մահահանգոյն թմրութենէդ յուսահատութեան, յոր ընկղմեալ կայք յամաց բաղմաց հեռէ, մոռացօնս գործեցէք մայրիկ մի աղետիցն մեծաց զորս կրեղէքն և սպառեցէք. սրբեցէք զարտասուս յաչաց ձերոց, և տեսէք զակնկալութեանցն ձերոց նշոյլս պայծառապէս փալատակեալ առ տեղեօքն՝ յորս կոխեցին լուսաշաւիղ ոտք Նահապետին Նոյի և Լուսաւորչին ազգիս Գրիգորի Պարթևի և Ներսիսի Մեծի, և Սահակեանցն և Մեսրոպեանցն...»:

Ահա այսպիսի վիճակում և այսպիսի տրամադրութեանց տակ են բացուել Հայոց դպրոցներն ու ճեմարանն, ինչպէս նկատում է բաղմամբիւ ճառերի և ուղերձների միջից բերուած այդքանի մի վկայութիւններից: Ասանբորոյ այսօր ևս առանց զուրս գալու նախագծուած շաւղից, կարենք հոգւոր ուսումն յառաջ տանել, ինչպէս ընդունուած է քաղաքակրթուած աշխարհի

շակերտաց 2. դասարանին առաքել ի դէպ ժամուն ի համալսարանս Եւրոպիոյ Եսաիք Ճեմարանիս, որպէս զի անդանօր զամս երկուս կամ երիս կատարելագործեալք ի պէսպէս մակացութիւնս և ի հմտութիւնս՝ դարձ այսրէն առնիցեն, եթէ հնար է՝ մէն մի Խորենացիք և Եղիշայք և Եղնիկք և Ղազարիկք Եթէ ճեմարանը կանոնաւոր պահուի՝ ճեմարիս որ 2 տարին բաւ է ուսման այդ կատարելագործման համար:

գպրոցներում և համալսարաններում: Մենք յարմարութիւններ չունինք պահանջելու աստուածաբանական ուսման այն ընդոր-
ձակութիւնն, որ ախրապետող է եւրոպայում: սակայն անհրա-
ժեշտն ևս աչքաթաղ անելն՝ ապաշնորհութիւն է, թէ չասեմ
անագնուութիւն և չարագործութիւն: Բոլոր առարկաներն ևս
կարող են շատ գեղեցիկ կերպով դասաւորուել, միայն թէ ոչ մի
ամբողջական առարկայ չդարձնել երկու երեք տարուց աւելի
դասընթացք և ոչ մի առարկայի յոտալ բաւականից աւելի ժա-
մեր¹: Եթէ եկեղեցական պատմութիւն կամ հանրահաշիւ կամ
ուրիշ առարկաները 3 - 4 տարի անցնենք, տասը տասնուհինգ
տարիներ անգամ չեն բաւականանալ՝ ուսումը վերջացնելու հա-
մար: Արգ՝ սակաւ, բայց լաւ, այս է մանկավարժութեան ան-
փոփոխելի սկզբունքը: Ընդ սմին ուսուցման և կարգապահու-
թեան մանկավարժական սկզբունքները պէտք է անպայման ի-
րագործուին գպրոցներում և մանաւանդ. Հոգ. գպրոցներում:
Իսկ դորա համար հարկաւոր են մանկավարժներ և ոչ թէ վարձ-
կաններ: Գտաւճանել այդ գիտութեան սկզբունքներին՝ մի և նոյն
է թէ մի ձեռքով շինածք միւս ձեռքով քանդել . . . :

32.

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՀԱՆՁՐ:

Ո՛ր գիտութիւնը սովորում է՝ ճանաչելով նորա բարձրու-
թութիւնն ու բարերար ազդեցութիւնը մարդկային ոգգի կատա-
րելագործման համար, նա երբէք չէ վերջացնում իւր ուսումը:

1) Գպրոցների ծրագիրը փչանում է, երբ մի ուսուցչի չլինելու պատ-
ճառով՝ նորա առարկայի ժամերն աւելացնում են մի ուրիշ ուսուցչի ա-
ռարկայի վրայ, որ իրր թէ բաց չյառաջանայ. դորանով խախտում են
ուսման մանկավարժական սկզբունքը, ձանձրացնում աշակերտին և ժա-
մանակի ընթացքում սովորութեամբ փոխւում է ծրագիրը, Հոգևոր դըպ-
րոցների ծրագիրն ամեն տեղ գրեթէ նոյն է, որին և պէտք է հետևել:
Տես. օր. ուսսաց հոգևոր գպրոցների ծրագիրը, վերև § 21.

Պարոյնի դասընթացքն ավարտելով, հաշարունակում է կեանքի մէջ ևս իւր ուսումն՝ թէ իւր տարկան և թէ նոյն իսկ կեանքըն ուսումնասիրելով: Հետեւի գիտութեան և մասնական փական մասնագիտութեան, կորդու գիտնական գրքեր և թերթեր, որտակցել գիտութեամբ զբաղուողներին օրնսօրէ՛ յառաջագիմելս/ զարկ տալ ճշմարտութեան յարթանակին հաղարակութեան մէջ: Բոլորում և ճշմարտութեամբ մասնակցել ժողովրդի գործերին և գործել նորա համար թէ խօսքով, թէ գրչով և թէ գործով, ահա այս է առտուածաբանի ճանապարհը: Աւելացնել ուսումն և միայն պաշտօնի ծառայել, նոյն է թէ չհասկանալ իւր բարձրութիւնն և ապերախտ փաշխառութիւն գիտութեան ու լուսաւորութեան, յանուն գիտութեան և քաղաքակրթութեան խօսել, գաւաճան լինելով նորա դրօշակի դէմ կամ թէ գիտութեան դրօշակի համարուել, գիտութիւնը մոտ մաւօր շահերի ծառայեցնելով հանդերձ, այդ ստորաքարշ սորը կութիւն է: Ճշմարիտ աստուածաբան ուսումնականի սկզբունքն ու նշանաբանը պէտք է լինի գիտութեան ճշմարտութիւնը կամ աստուածային լոյսի յարթանակն և ոչ թէ հացն, որ ամենաւագէտն անգամ տեսնում է * :

Սակայն յանուն գիտութեան և նոյն իսկ յանուն ս. Գրքի
խօսողը պէտք է նախ երկրպագու ծառայող և ուռումնասիրող լի-
նի նոյնս. նա՝ որ չէ սուղուած մի գիտութեան մէջ, նա՝ որի առ-
րեայ զբաղմունքը չէ գիտութիւնն, նա իրաւունք չունի գիտնական
գատողութիւն տալու, ապա ուրեմն և չի կարող ներգործական
գիրք բռնել. նա միայն ընդունող է: Գիտութեան գրօշակիրները
պէտք է մասնագէտներ, հաւատարիմներ լինին, որոնք երբեք հայի
համար չեն փոխիլ իւրեանց մասնագիտութիւնն մի այլ մասնագի-
տութեան արտախնամ պաշտօնի հետ և միշտ կ'ծառայեն նորան:
մի և ոտմամբ իրմողոր. լսման առաջ քաղ չի որով դո լսողի վարդապ

Իսկ երբ իւրաքանչիւր գիտութիւն ունենայ իւր ճշմարիտ պաշտօնեան, միայն այն ժամանակ կարող ենք ճանաչել ուսումնականի յարգը, միայն այն ժամանակ արժէք կունենայ մասնագէտի կ'սրժիրը, միայն այն ժամանակ կհաւատայ հասարակութիւնն իւր գործիչին և ճշմարիտ յառաջագիմութիւն կլինի * : Այն ժամանակ վարպետը կճանաչէ իւր գործն և գործը կճանաչէ իւր վարպետին, ապա թէ կարող կլինի տեսլ. «գոյի քնար» այլ ի ձեռն քնարահարի :

Աստուածաբանութիւնը պահանջում է հաւատարիմ պաշտօնեաներ, որպէս և ամեն գիտութիւն, ըստ որում աստուածաբանի անխզելի ուխտն Աստուծոյ առաջ է, ուստի և նա է ժողովրդի յառաջագիմութեան երդուեսլ առաջնորդողը : Այդ պաշտօնեաները պէտք է ելնեն Հոգւոյ գայրոցներից, ուսանելով այդ գիտութեան պահանջածը հոգւի և բոտուի : Հասարակութիւն գէպի Հայաստանեայց ս. եկեղեցու ս. Հայրերի սկզբունքներն ու վարդապետութիւնն — այդ է աստուածաբանի անսպառ մանուկար : Եկեղեցիի շուրմն և աղօ — դռն են, որոնց դիմաց ունի Հոյոց գայրոցի ուսանողն անխուռափելի պարտիր : Այդ ուխտի հիման վրայ պէտք է նա ուսանէ Թ. Դարի գիտութիւնները, կրթութի գարգանայ և ապա Հայաստանեայց ս. եկեղեցու անշէջ Բահի անկէհեր կրողը լինել Հայ ազգի մէջ : Սակայն այդ ամենը կիրառութեւ նա, որի մէջ կենդանի է լոյս հաւսան և պարտիքի վսեմ նշանակութեան հանդուգութիւնը և արիւր ունեւն ունարանդով հանդերձ նաեւ կեանքում ուսման սէր է յարստանում : Դա՞նքա ա սոյո՞մ դո սխալմդ դէ զոպղամ? սն ոմք ա խորդմի մանւարմա լլլմդայ թէ զաղամոմ : Ա. ՏԵՐ-ՄԻԲԵԼԵԱՆ, ժող. մշակմն մամշւոմա բզան մ (դ. Բ. Բ.) Եւրոպայի առաջին թիւ յիսուսարդա ոմ? լլլմդա? յոքմիմի սոյն ղոյոյ բաղ. դժճոգս լույս զգալ բղձ) Ոչ դքի չի կարելի մի պաշտօն յանձնել որի համար նա չունի գիտութեան պահանջածը : Երաքանչիւր պաշտօնի դասմար անհրաժեշտ է և կորոշ գիտութեան որոշ ցեղն ու անունը որի թէ պաշտօն տեսնել և թէ ընդգնդողը հաճախարարէ անհանգստին արդարութեան դէպի : Անհաւանդ մեանքն և անհաւոյն իշադրութիւն պէտք է դարձնել դաստիարակների վրայ, որոնք պարտ են անսխալ մանկավարժ և բարոյական մտքի կլինել :